

izvorni znanstveni članak / original scientific article UDK: 316.323.6:616.98:578.834
primljen / received: 21. 5. 2021.

NEOLIBERALIZAM I COVID-19: O POLITIČKO EKONOMSKIM DIMENZIJAMA KRIZE

Adnan HATIBOVIĆ

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy
Franje Račkog 1, 71000 Sarajevo, B&H
E-mail: adnanhatibovic95@gmail.com

ABSTRACT

U ovom radu prikazujem neoliberalne doprinose ljudskim patnjama u tekućoj COVID-19 pandemiji. Dat ću objašnjenje o konekcijama procesa modernizacije s društvenim neizvjesnostima i nastanku svjetskog rizičnog društva. Neoliberalnu kapitalističku paradigmu društva povezat ću s osnovnim mehanizmima društvene neizvjesnosti, pokazujući načine na kojima vođenje krizom istinski doprinosi interesu globalnog kapitala. Eksploatacija rizika i profitiranje na ljudskim tragedijama jedan su od načina reprodukcije kapitala, te će se iste tvrdnje povezati sa političkim i ekonomskim praksama tokom COVID-19 krize. Nadasve želim pokazati kako komercijalizacija društva zanemaruje osnovnu ljudsku dobrobit, te da dominacija ideologije globalizma nema nikakve namjere učiniti svjetsko društvo stabilnijim mjestom, jer ne poznaje nikakve efikasne, na kolektivnu dobrobit usmjerene mehanizme vođenja globalnih procesa.

Ključne riječi: neoliberalizam, kapitalizam, COVID-19, pandemija, rizik

In this paper, I will explicate neoliberal contribution to human suffering of ongoing COVID-19 pandemic. I will give an explanation about connections of modernisation process with social uncertainties and creation of world risk society. I will connect neoliberal capitalist paradigm with basic mechanisms of social uncertainty, showing the modes which contribute to interests of global capital. Exploitation of risk and profiting on human tragedies are one of the ways of capital reproduction, and I will connect that with political and economic practices during the COVID-19 crisis. Above all, I want to show how the commercialization of society neglects basic human welfare and that the domination of ideology of globalism doesn't have any intentions to make global society more stable place, because it doesn't know any efficient, on collective wellbeing directed, mechanisms of leading global processes.

Key words: Neoliberalism, capitalism, COVID-19, pandemic, risk

1.0 Uvod

Tegobni uzdisaji u martu 2020. godine, zbog otežanog disanja ili zabrinutosti radi nejasnog raspleta budućnosti, bili su tiha potvrda socioloških upozorenja. Koncept *ontološke (ne)sigurnosti*, koji podrazumijeva osjećaj relijabilnosti u odnosu na stvari i ljude te elementarno povjerenje u stalnost i kontinuitet društvenog i materijalnog okruženja (Giddens, 1998, 95), postao je jasan i onim neiniciranim u redove sociološkog „mudrovanja“, shvatajući ga u njegovom praktičkom, zdravorazumskom smislu. Bojazan da je samo bivstvovanje neizvjesno i da svakodnevica postaje istinski nesvakidašnjom ostvarila se u svojoj potpunoj melanholičnosti. Kada je Anthony Giddens govorio o neprestanoj neizvjesnosti u vremenu stalnih prijetnji nuklearnog ili klimatskog (samo)uništenja, ipak je ta neizvjesnost bila isuviše izvjesna u poređenju s onim što je pandemija COVID-19 donijela: *derutinizaciju* svakodnevnice.

Ishodište modernosti trebalo je biti mjesto lišeno straha. Ironična je spoznaja da je taj strah samo raspršen ali ne i uklonjen, što je praksa planiranja proizvela mnoštvo neplaniranog. Uzroci tih strahova, kako navodi Zygmunt Bauman, postaju nejasni, neotkriveni, tajnoviti, a anksioznost i uplašenost nisu rezultat samog obima opasnosti, već nemoći da se otkriju izvorište i smjer iz kojeg oni dolaze. A i kada se otkriju, onda se u očaju priznaje poraz i ljudi se mire sa tegobnom mišlju da ništa ne može biti učinjeno (Bauman, 2006, 2). Kalkuliranje rizika jedini je način nošenja sa teškoćama *potekućeg* života. Velika nevolja, sveopći rat protiv nevidljivog neprijatelja, apstinencija od društvenosti, strpljenje u svrhu boljeg sutra, samo su neke od izjava koje prožimaju javne i privatne diskurse za vrijeme pandemije COVID-19. Ali neočekivanost tragike samo je prividna. Pitanje virusa i njegovih problema samo su vrh ledenog brijega ljudskih nepravednosti i sistemskih protivrječja. Ako je koronavirus neočekivani napad prirode, to je nažalost njena samoodbrana protiv bezobzirnog, profitno nastrojenog čovjeka.

Modernizacija rizika proizvela je nove društvene konture. Savremeni rizici su kvalitativno i kvantitativno različiti. Više se ne govori o rizicima društva već o *društvu rizika* koje je iste globaliziralo i učinilo imanentnim sastavom ljudske svakodnevnice. Rad se temelji na Baumanovoj tvrdnji da je ovo društvo *nesigurnosti, neizvjesnosti i nezaštićenosti* (Bauman, 2011, 155), te želi prikazati neoliberalnu paradigmu kao katalizator društvenih i epidemioloških problema proisteklih iz pandemije COVID-19. Ovaj znanstveni članak je pokušaj da se ponovo propitaju

društveni postulati, neopravdano uzeti zdravo za gotovo, bez ikakve namjere ulaženja u teorije zavjere, vodeći se spoznajama i analizama relevantne znanstveno-filozofske literature.

2.0 Modernost i rizik: „Titanic sindrom“ civilizacije

Definirajući znanje kao moć, prosvjetiteljstvo je nesvjesno usmjerilo ljudsku civilizaciju prema vlastitom samouništenju. Želeći demistificirati svijet, osloboditi ljude feudalnih stega i postaviti ih za gospodare svoje sudbine, evropski mislioci su se bezuvjetno pouzdali u ljudski razum koji je svoje opredmećenje dobio u tehnologijskom razvoju. Podvrgavajući prirodu, čovjek je, ne shvatajući posljedice svog djelovanja, pripremao istu za buntovni čin koji će uslijediti stoljećima kasnije. U periodu modernizacije takvo definirano znanje zadobilo je svoj istinski trijumf. *Kreativna destrukcija* mijenjala je sve osobenosti prirodnog okruženja i društvenog života koji se u njemu odvijao. Kapitalistička privreda, koja je polako dobivala svoje svjetske obrise, dala je početni signal za neograničeno kroćenje prirodnih resursa. Ciljevi su bili jasni i postavljeni – neograničena akumulacija kapitala i ostvarenje profita, a sredstva njihovog ostvarivanja prepuštena su, između ostalog, znanstvenim djelatnicima. Ovakav trend prožimao je i prirodne i društvene znanosti, podvrgnute i upregnute jednodimenzionalno da (svjesno ili ne) zanemaruju opasnosti ovakve ekonomske paradigme. Ali taj nemar, kako je modernost napredovala, vratio se kao bumerang; početno ushićenje trijumfa racionalnog pokazalo je svoje iracionalne dimenzije.

Nakon Drugog svjetskog rata određene intelektualne struje počele su govoriti o smrti modernosti i rađanju nove epohe. Govorili su da se modernost kreativno samouništila i izrodila iz svojih ostataka postmoderno doba. Ipak, takvi zaključci bili su fundamentalno pogrešni. Kako Bauman navodi, današnje doba nije ništa manje moderno nego prethodno, jer uprkos svim transformacijama koje je doživjelo, zadržava postulat kreativne destrukcije koji modernost odvaja od drugih vremenskih perioda (Bauman, 2011, 33-34). Ali niz promjena koje su uslijedile pokazali su da se ova „nova modernost“ više ne može tumačiti i objašnjavati kroz prizmu ranijih epistemoloških kategorija. U svrhu imenovanja ovog diskontinuiteta govorilo se o *fluidnoj modernosti* (Bauman, 2011), koja svojim nesavladivim i učestalim valovima onemogućuje bilo kakvu društvenu stabilnost osim one da se profit mora ostvarivati; *drugoj modernosti*

(Beck, 2001), najuočljivijoj kroz koncept svjetskog rizičnog društva, onog suočenog sa dotad nepoznatim, ljudskom rukom proizvedenim rizicima, *radikaliziranoj modernosti* (Giddens, 1998) koja je intenzivirala procese modernizacije u vremenu i prostoru. Koji god pristup da se prihvati, ljudski proizvedeni rizik predstavljao je centralnu temu svakog od ovih objašnjenja. Čitava struja refleksivne sociologije potencirala je (samo)refleksivni osvrt prema dotad nepropitnim društvenim temeljima, jer je smjer kojim je civilizacija išla vodio ka negaciji elementarne težnje modernosti – otklanjanju neizvjesnosti i strahova. Ipak, ljudski strahovi su modernizirani i proizvedene su potpuno nove forme opasnosti, što je eskaliralo u tekućim dešavanjima s COVID-19.

Ulrich Beck je definirao razvijenu modernost, oličenu kroz koncept svjetskog rizičnog društva, kao društveni okvir koji uporedo s proizvodnjom materijalnih dobara proizvodi i razne forme rizika i opasnosti (Beck, 2011, 31). Ukazao je na činjenicu da se društveno-tehnološke transformacije vremena ne moraju nužno negativno iskazivati u inovacijama globalnog ratovanja, već da mogu podrazumijevati i prirodne podrhtaje, intenzivirane kroz društvene prakse. Pandemija COVID-19 zapravo je potvrda odavno postavljenog upozorenja. Iako ne nužno prihvaćena kao rezultat društvenog upleta u prirodni svijet, kao npr. globalno zatopljenje, ona je pokazala sve manjkavosti savremenog globalnog doba i načela na kojima ono počiva. Decenijama se govori o ekološkim katastrofama i klimatskim promjenama te negativnim implikacijama koje će one donijeti, a političke i ekonomske elite nemarno pristupaju akumulaciji svjetskih problema, posmatrajući ih kao od sebe odvojive. Novi virus djelomično je srušio takve iluzije i ogolio niz društvenih kontradikcija koje svakodnevno prožimaju živote pojedinaca. Još jednom je potvrđena Beckova konstatacija da je savremeni rizik uvijek potencijalno globalnog karaktera. Prema tome, suočavanje sa apokaliptičnim scenarijima, poput trenutnog, nije stvar izbora u društvu u kojem živimo. *Globalno selo* nije više sintagma koja isključivo opisuje globalnu komunikacijsku povezanost, već podrazumijeva uporedo (neravnomjernu) globalnu raspodjelu i (neravnomjerno) nošenje sa globalnim problemima. Svjetska katastrofa postala je imanentna savremenom poretku.

Uprkos tome, neprestano napominjanje globalnih rizika proizvodi kontradiktorne reakcije, jer je društvena zbilja njima prezasićena. Kao što Giddens napominje, svakodnevno se suočavamo sa neprestanim naglašavanjem i izumima novih katastrofa (Giddens, 1998, 125), čime je upozorenje o vanrednom postalo redovno stanje prosječnog čovjeka, koji

posljedično otupljuje na potencijalne kataklizme. Otud i nonšalantna reakcija stanovnika na pojavu virusa i pristupanju mjerama koje su vlade propisivale. Neposlušnost je naravno potpomognuta nemarnim izjavama i postupcima političkih vođa (Donald Trump i Boris Jonhson) ili skandalima u kojima su predstavnici vlasti bili upleteni (situacija u Bosni i Hercegovini). Stvari nije popravilo ni angažman grupe eksperata te neprestane molbe i apeliranja na povjerenje u „znanstvene istine“, jer se stavovi prema *ekspertnim sistemima* mijenjaju s iskustvom (Giddens, 1998, 93-94). Posljednje decenije pokazale su da znanstvenici nisu toliko *vrijednosno neutralni* koliko su sami za sebe tvrdili. Ljudi su istovremeno proaktivna i reaktivna bića, oni nisu puke marionete koje upijaju sve što im se kaže, te su, prema tome, u stanju percipirati ideologiziranje i zloupotrebljavanje znanstvenog diskursa karakterističnog za profitno orijentirano društvo. Ubrzo se počelo govoriti o različitim teorijama zavjere, komplicirajući već dovoljno kompliciranu situaciju, diskreditirajući i cenzurirajući bilo koji vid diskursa koji bi se suprotstavio onom vladajućem, otkrivajući latentnu totalitarnu dimenziju poretka.

Prezasićenje rizicima, popraćeno ravnodušnim reakcijama, posljedica je i višedecenijskog odsustva bilo kojih ozbiljnih inicijativa za rješavanje globalnih problema. *Potekučeno* moderno društvo je društvo otupljene svijesti. Ljudi su svjesni društvenih tendencija, jer postoji velika dostupnost informacija (iako nerijetko krivo interpretiranih), ali su socijalizirani da društveni svijet percipiraju kao postvaren, neljudski svijet. Stanje visokorazvijene moderne je stanje visokorazvijene individualizacije, u kojem ljudi gledaju svoja posla i traže biografska rješenja za društvene protivrječnosti (Bauman, 2011, 39). Čovjek građanskog društva je egoističan čovjek (Marx, 1989, 76), a individualizacija potkopava političko djelovanje (Beck, 2003, 21), čineći ljude ravnodušnim prema kolektivnim problemima, jer im je kolektivno djelovanje postalo isuviše neznano. Stvorila se apatija i zabluda o nepromjenjivosti stanja, pojačana neovinsnim tokom društvenih procesa. Postvarenje društvene organizacije nije ništa drugo nego rezultat učenja ljudi da su uistinu sami, i pored neprestanog naglašavanja da sačinjavaju *svjetsku rizičnu zajednicu*. Parola današnjice je *verba non acta*, jer su ljudi, uprkos nelogičnosti i iracionalnosti takvog mišljenja, nevoljni bilo šta da učine. Savjet dana glasi: gledajte samo svoja posla, jer nas je povijest naučila da se ne vrijedi boriti.

Generacije su odrastale na upozorenjima o klimatskim promjenama na koje političke i ekonomske elite odgovaraju još većom eksploatacijom prirodnog i društvenog okruženja. Ljudi na taj način postaju navikavani

na to da vanredne opasnosti nisu ništa drugo nego neke udaljene, sumnjive koncepcije, pošto, živeći konstantno pod prijetnjom destrukcije, svaki novi izum rizika tumače kroz prizmu ranijih iskustava. U prilog tome ide i činjenica da su takve opasnosti golim okom nevidljive, postepene, teško zamjetljive bez korištenja ekspertnih tumačenja i medijskog djelovanja, a čije koncepcije gube na legitimnosti. Kada je nastupila COVID-19 kriza, počele su kružiti različite interpretacije glede virusa, od kojih je svaka imala nešto zajedničko – devalviranje razine opasnosti. Uostalom, kako i očekivati drukčiju reakciju društva čije je postojanje obilježeno zanemarivanjem objektivnih ekoloških katastrofa, o kojima se mnogo priča a ništa ne radi!? Ljudi počinju na taj način poimati svaku novu inovaciju opasnosti kao sumnjiv ili predimenzioniran koncept. Ironija u svemu tome je što te objektivne opasnosti postoje, a dokaz i naplata svih zanemarivanja učinit će svaku daljnju raspravu suvišnom.

Živeći tako prepušteni samima sebi, osjećamo se kao putnici na brodu Titanic, bespomoćno čekajući sudar sa santom leda. To je zapravo „Titanic sindrom“ modernosti, put u konačnost proizvedenu vlastitim nemarom, gdje se konstantno očekuje lišavanje uslova civiliziranog života (Bauman, 2006, 17); moloh modernosti, mašinerija koju smo sami proizveli i koja se u svakom trenutku može oteti kontroli i uništiti nas (Giddens, 1998, 134). Iščekujemo veliku santu od koje se ne možemo oporaviti, ignorirajući one manje koje nam čine živote neugodnim ali ipak mogućim. COVID-19 je, uprkos obimu katastrofe, ipak samo uzbuna. Javni diskursi i izjave ekspertiza već polako nagovještavaju pretvaranje sličnih scenarija u nešto što bi moglo postati očekivani ciklus društvenog bivstvovanja, a ovaj put njihove riječi imaju veću težinu, jer su se „apokaliptične prognoze“ napokon zbiljski i ostvarile. Priča o „novo normalnosti“ (ako je ikada normalnosti u ovom društvu i postojalo) proglašavanje je vanrednog stanja kao redovnog, ali ne kao u podsvijesti skrivene koncepcije, već kao stila života. Licemjerno je što se to odnosi na ponašanja prosječnih ljudi, dok se u pozadini ne planiraju nikakve suštinske promjene i transformacije društvenog ustroja. Uostalom, kolektivna paranoja je najbolji put ka preusmjeravanju pažnje sa temeljnih društvenih protivrječja, koji su se u pandemiji još jednom potvrdili. Ekonomska, neoliberalna podloga društva katalizator je trenutnih i budućih neizvjesnosti i opasnosti. Cjelokupni kolaps i destrukcija života, uništavanje prilika generaciji i deprivacija osnovnih izgleda za život logični je slijed događaja unutar sistema koji je u redovnom stanju činio život nestabilnim.

Globalna uzbuna na vidjelo je izbacila sve neujednačene i nesrazmjerne procese globalizacije. Ona je polje koje je pokazalo svu tragikomičnost modernog globalnog društva. Diferencijacija pojmova globalizacije kao procesa koji dovode do smrti *kontejner-države* i intenzifikacije globalnih odnosa (Beck, 2003, 28), globaliteta kao stanja koje je rezultat takvih procesa u kojima društveni procesi prevazilaze državne granice (Ibid, 26-27), u konačnici, globalizma kao ideologije svjetskog tržišta (Ibid, 24-25), dobila je praktičnu demonstraciju. Pandemija nas je podsjetila na to da je stanje globaliteta neopozivo, usud s kojim se savremeno društvo mora pomiriti, ali je nažalost ukazala i na svu nepripremljenost savremenih političkih institucija na nošenje s problemima takvog stanja. Globalitet podrazumijeva adekvatno, globalno, kolektivno nošenje i upravljanje procesima globalizacije i problemima koji rezultiraju iz okrija savremenih društvenih dešavanja. Povratak nacionalističkom izolacionizmu, partikularnim savezništva i, još gore, međudržavnim takmičenjima u periodu nepojmljive epidemiološke i ekonomske krize samo je pojačavalo intenzitet nesreće. Umjesto solidiranja i međusobne podrške glavnih kreatora svjetskih dešavanja, oni slabiji podsjetili su se da su prepušteni manje-više sami sebi, te da ne postoji istinska zaštita i kolektivna odgovornost. Uostalom, to je i očekivano jer je proces globalizacije predvođen i reduciran u praksi na samo jednu dimenziju, onu ekonomsku, koja modelira društvo u skladu sa svojim potrebama. Zbog toga je pogrešna teza da je došao kraj metanaracijama, jer je zapravo neoliberalizam postao glavni metanarativ kroz koji se društvena zbilja tumači i oblikuje (Keshavjee, 2014, 14). A takva redukcija i društvena konstrukcija se u vremenu krize iznova pokazala kobnom.

Koronavirus galopirao je svijetom putevima neoliberalne kapitalističke ekonomije. Deregulirani svijet, isključivo na ekonomiju usmjeren i bez namjere da vodi brigu o općoj globalnoj društvenoj sigurnosti, nije onaj u kojem isključivo robni proizvodi mogu brzo i slobodno putovati. Širenje virusa iskoristilo je iste ekonomske povlastice. Kao što Tomisalav Tadić naglašava:

„Obrazac je gotovo isti kao i u slučaju neoliberalne kapitalističke ekonomije – kada Tim Cook promovira novi Iphone na septembarskoj Apple godišnjoj konferenciji u Curpetinu (California), potrebno je svega nekoliko dana da ga možete kupiti u bilo kom dijelu svijeta.“ (Tadić, 2020, 42)

Širenje virusa je neznatno duže trajalo, ali je u nevjerovatno kratkom roku podvrgao svijet sebi i bacio svjetsku ekonomiju na koljena. Razobličio je sve teze o sveopćoj, nagloj socijalističkoj revoluciji. Nagli protok robe, izazvan izolacionističkim politikama, demonstrirao je robnu međupovezanost, čiji nagli prekid može biti poguban za one siromašnije (Harvey, 2020). Globalitet se tako ispostavlja kao stanje koje je iznevjerilo obećanja svih zagovornika globalizacije: ono jest napravilo međupovezanost, ali ono koje je transformiralo odnos robova i robovlasnika, revidirajući ih u svjetskim okvirima.

Globalizacija i neoliberalizacija su istovjetne, kontradiktorno proizvodeći stanja u kojima države istovremeno postoje i ne postoje; postoji globalnost i partikularizam; niko ne može biti pošteđen globalnih stega a opet postoje skupine koje te stege daleko manje osjete. Uvlačenje svjetskih prostranstava u stanje globaliteta podrazumijevalo je reforme u kojima će državni sektori prepustiti moć globalnim finansijskim i ekonomskim akterima – krupnim bankama i korporacijama – a ipak postojati prema prosječnom čovjeku ili iskazivati svoju moć, u skladu s partikularnim interesima, prema konkurentnim državama. Svijet koji se potom sve više zbližava spoznaje, kao u ovom trenutku, da je istovremeno i udaljen, jer dolazi do saznanja da ne postoji ravnopravno i uzajamno podržavanje glede osnovnih prehrambenih, zdravstvenih i ekonomskih potreba, osim ako se ne prepoznaju ozbiljni materijalni interesi u takvim činovima. Siromašnije zemlje morale su se pomiriti s činjenicom da ne mogu obezbijediti ekonomske stimulanse stanovništvu i privredi kao što to čine one velike, te da moraju pribjeći dodatnom zaduživanju koje je i bez pandemije uveliko opterećavalo njihovo funkcioniranje. Nemaju svi politički aparati dovoljno neophodnih COVID-19 testova, higijenske opreme i zdravstvenih kapaciteta, što je rezultat njihovog prilagođavanja neoliberalnom modelu na koji su političkoekonomski *megaakteri* insistirali. „Vakcinacijski nacionalizam“ u kojem se toliko očekivani lijek koncentrirao u nekoliko država, samo je dosad najizraženija forma nesrazmjernosti procesa globalizacije.

Takva ambivalencija pokazala se i u bogatim državama. Oni koji imaju bogatstvo i moć, daleko su lakše podnijeli pandemiju; u raskošu luksuza, bez egzistencijalnih problema i opterećenja rezultiranih iz rušenja svakodnevnice (koja za mnoge ni ranije nije bila ugodna). Kako uostalom i mogu osjetiti posljedice pandemije u „pozlaćenim dvorovima“ u kojima ništa ne nedostaje, a ako postane monotono, uvijek se može privatnim letovima otići na drugu „pozlaćenu“ lokaciju. Ipak je u pozadini

pandemija odraz ekonomskih protivrječja, odnosno njene tegobe su rezultat izopačenog neoliberalnog kapitalističkog poretka.

3.0 O ponovnom poništenju kapitalizma

Svjetska ekonomska kriza 2008. godine srušila je legitimnost neoliberalnog kapitalističkog sistema. Njegovo teorijsko i praktično poništenje dovelo je do krize od koje se društvo nije uspjelo oporaviti kada je došao drugi potres. Odmah je bilo jasno da novi virus neće biti isključivo zdravstveni problem, pa su međunarodne i državne institucije polako upozoravale javnost na ekonomske trzaje koji će uslijediti. Zbog toga je intenzivirano zblizavanje finansijskih, korporativnih i državnih oblasti kako bi se poredak uspio održati. Grace Blakeley tvrdi da je došao kraj ekonomskog ustroja na kakvog smo navikli, te da svijet ulazi u period državno-monopolističkog kapitalizma, u kojem granice između pomenutih sektora – korporativnih, finansijskih i državnih – polako nestaju. Države su stale iza svojih ekonomija, dajući finansijske stimulanse i spašavajući korporacije od sunovrata. Kao što je nekoć bankarska elita spašena od sankcija i smrti, tako su sada i korporativni zvaničnici dobili, iznova, priliku za novi početak. O njihovim praksama koje su poredak uvlačile u krizu i mimo pandemije nije bilo ni govora. Sada je iznimka to što nije više pitanje hoće li država intervenirati, jer će postpandemijska ekonomija, prema njenom mišljenju, biti mnogo više intervencionistička (suprotno neoliberalnim idejama). Pravo pitanje je da li postoji uporište koje bi taj mehanizam usmjerilo prema kolektivnoj dobrobiti. Autorica iskazuje optimizam (iako sa zadržskom), jer je trošenje u svrhu spašavanja ekonomskih elita oborilo tezu o nemogućnosti trošenja na kolektivna pitanja (Blakeley, 2020). Ali njeni uviđaji samo su opisi suštinskog funkcioniranja kapitalizma, o kojima je još davno govorio V. I. Lenjin (Lenjin, 1975) kada je postavio tezu o imperijalizmu kao najvišem stadiju kapitalizma. On je naglašavao trend međusobnog zblizavanja finansijskih, korporativnih i političkih sektora, što u konačnici rezultira imperijalističkim praksama, a Marx je oduvijek naglašavao kapitalističku dimenziju političkog djelovanja. Kao da je između kapitala i država ikad postojala linija razdvajanja, jer je kapitalizam nužno ispolitiziran a politika je nužno „kapitalistička“. Intenzivirane pandemijom, takve veze postaju samo vidljivije.

Manifestiranje zahtjeva krupnoga kapitala postalo je izražajnije i u godinama prije COVID-19 krize. Podvrgnuvši ekonomiju sebi, najjači ekonomski igrači ubrzo su počinjali ucjenjivati političke sile, koristeći mehanizme koje je im je podarila ideologija globalizma. Kako bi zadržali kapital u datom prostoru te omogućili (niskoplaćena) radna mjesta, tražili su direktne finansijske stimulanse. Dakle, oni koji su zagovarali nepriistrasnost državne aparature, počeli su otvoreno tražiti državne podsticaje, akumulirane novcem poreskih obveznika. Javni resursi trebali su biti prepušteni privatnom interesu koji bi uvećavao vlastite dobiti kreiranjem radnih mjesta koja ne garantiraju život dostojan čovjeka. Zahtjevi Amazona jedan su od primjera. Kompanija je tražila državne doprinose neproporcionalne prihoda koje je planirala dati potencijalnim radnicima. Takav pokušaj naišao je na neodobranje građana, te je Amazon potražio sreću na drugim mjestima (Harvey, 2020). Trenutno je podrška onim najbogatijim legitimirana vanrednim okolnostima, jer se opstanak privrede vezao za opstanak krupnog kapitala. Ipak, ustupanja ove vrste nikada nisu bili neuobičajena, samo su mehanizmi favoriziranja bili latentniji. Decenijama se kreiraju ekonomske prilike koje su privilegirale kapitalističke koncerne. Privatizacija javnih resursa, uništavanje socijalne skrbi smanjenjem poreske stope na prihode najbogatijih slojeva, minimiziranje rizika njihovog djelovanja, samo su neki od argumenata koji idu u prilog spomenutim tvrdnjama. Takve nepravde su se pravdale ideološkim konstrukcijama da je neoliberalna ideologija istinska realizacija individualne slobode. S obzirom na činjenično stanje, postojanje kapitalizma i neoliberalizma, kao najnovijeg modela akumulacije kapitala, može se opisati Marxovom konstatacijom da se svi svjetskopovijesni događaji dešavaju dva puta: prvi put kao tragedija, drugi put kao farsa (Marx, 1978, 594). Emancipacija individue, začeta u prosvjetiteljstvu i provedena u periodu modernosti, završila je u neslobodi i dehumaniziranju čovjekovog rada; neoliberalizam je, potenciranjem prava pojedinaca, samo intenzivirao njihovo porobljavanje.

U samoj suštini savremene kapitalističke privrede je da pruži protekciju monopolističkim koncernima, jer su oni životni pogon i utjelovljenje kapitalističke logike. *Financial Times*, ugledni američki list, pisao je o ponavljanju greške u saniranju i rješavanju ekonomskih problema nastalim tokom pandemije.¹ Ekonomska kriza 2008. godine dala je dokaz

---

¹ Novinski članak dostupan na: <https://amp.ft.com/content/ae732940-9048-11ea-bc44-dbf6756c871a>. Pristupljeno: 15. 5. 2021. u 13:16.

o istinskim namjerama političkih aktera. Potpomagalo se finansijskim institucijama, odgovornim za pucanje temelja poretka, sumnjivim finansijskim mahinacijama, koje su iz krize izašle jače nego ikada, dok je pojedincima, pod opravdanjem loše sreće i „racionalnih poteza“, preostalo da se mire sa sudbinom oduzimanja nekretnina i života kakvog su do tada imali. Politički predstavnici zarobljeni u šakama ekonomskih *mega-aktera*, u sukobima između privatnih i kolektivnih interesa, nerijetko su stajali na stranu ovih prvih. To je rezultat ucjene političkih sila bijegom kapitala (Bauman, 2011, 146); posljedica dominacije korporativnog novca (Harvey, 2005, 76-78) i potkupljivanja političkih opcija finansijskim doprinosima kampanjama (Hartman, 2006, 99; Domhoff, 2013, 146-151); situacija proistekla povećanim prisustvom biznis-sektora u politici (Hartman, 2006, 94-95); ili jednostavno logička konsekvencija korporativnog doprinosa ličnim karijerama konkretnih političkih predstavnika (Domhoff, 2013, 155-157). Državnici, htjeli ili ne, bivaju prisiljeni da sarađuju s krupnim kapitalom. Farsa koja je obilježila COVID-19 pandemiju ogleda se u spašavanju najvećih korporacija koje su svakako uništavale stabilnost tržišta svojim postupcima. Umjesto velike potpore manjim preduzećima, koja zapošljavaju najveći broj ljudi, spašavali su se oni koji teže „kapitalizmu bez rada“. Vlasnici manjih firmi žalili su se da uopće nisu dobivali nikakve vidove pomoći uprkos pravovremenim prijavama za stimulanse, koji su svakako bili nedovoljni. Time se povećavala nezaposlenost i neizvjesnost već dovoljno neizvjesnog života.² Do sada rekordne „finansijske injekcije“, koje su uložene od najmoćnijih kapitalističkih zemalja, otišle su najviše u svrhu saniranja štete uskih slojeva, uvećavajući javni dug država, koji je došao do rekordnih brojki, što je išlo na ruku finansijskoj oligarhiji zaduženoj za kreditiranje.

Ovakvim raspletom došlo je „koncentracije na steroidima“ (Blakeley, 2020). Propašću preduzeća, rastućom prezaduženošću i nezaposlenošću, otvorene su prilike za akumulaciju oduzimanjem, odnosno preraspodjelom već akumuliranog bogatstva i kapitala (Harvey, 2003, 145-148; Harvey, 2020). Tržište se dodatno koncentriralo kupovinom propalih firmi; u zamjenu za dug oduzimaju se bogatstva određenih pojedina i skupina; ili jednostavno radi samog preživljavanja, prihvaća se spajanje sa konkurentima. Tržište postaje sve uže a tome doprinose di-

---

² U državama poput Bosne i Hercegovine vlade nisu poduzele nikakve ozbiljne akcije u saniranju štete ekonomske krize, jer su isuviše bile usmjerene na koruptivne aktivnosti i koronaprofitiranje, ostavljajući stanovništvo na milost ili nemilost virusa.

rektno državni postupci. U budućnosti će trend samo rasti, jer će kriza ostavljati svoje posljedice a iz nje će neokrznuti izaći oni koji diktiraju ekonomske tokove, čime će dobiti mogućnosti za dalju koncentraciju. Manipulacije platama bit će veće zbog „rezervne armije rada“, države će biti dodatno primorane da „zadržavaju“ kapital u vremenu kada se svakako suočavaju sa rastućom nezaposlenošću, a najmoćnijim slojevima otvorene su nove prilike za realizaciju kapitala, koja je u vremenu prije krize predstavljala problem. Jer kako naći profitabilne prilike u 80 biliona američkih dolara vrijednoj ekonomiji, osim u spekulativnim i finansijskim aktivnostima, u kojima su učestvovala i finansijske i nefinansijske institucije. Sada kada je privreda toliko uzdrmana da su joj neophodne „finansijske injekcije“, finansijski kapital dobit će dodatni zamah.

U okolnostima koji su najsličniji onima tokom Velike depresije, potencijalno će se intenzivirati još jedan novi neoliberalni trend. Zastrašujuća je tendencija povezivanja desničarskih, ekstremnijih populista i neoliberalnih ekonomista, poput Jaira Bolsonara i Donalda Trampa. Posljednjih nekoliko godina zabilježena je povećana izborna podrška politikama ovog karaktera, čak i u ekonomski najstabilnijim zemljama poput Njemačke. Oporavak od ekonomskih posljedica pandemije bit će bolan i dugotrajan, jer su srazmjeri gubitaka mnogo veći nego li 2008. godine. Sistem je pokazivao izražajnije manjkavosti i generirao napetosti koje su rezultirale masovnim demonstracijama širom Latinske Amerike ili Bliskog Istoka. David Harvey potencira jednu novu osobenost tih protesta koji su bili dotad i/ili nekoherentni i/ili nekonzistentni. Prvi put se neoliberalni ustroj proglasio izvoristom problema te se počelo razmišljati o tome da zaista nije problem u pojedincima već u postavkama sistema; s druge strane, pokret je dobio masovniju bazu jer su heterogene skupine ostavile razlike po strani i ujedinile se u sprovedbi kolektivnih interesa (Harvey, 2020). Pojava virusa i njegova globalna rasprostranjenost uveliko su poslužili trenutnim vlastodršcima da skrenu pažnju s ekonomskih problema i pod krinkom opće sigurnosti preusmjere i preokupiraju misli mase na nešto drugo. Tako su vanredni izbori u pojedinim državama bili odgođeni, a prosječan čovjek i dalje je preopterećen epidemiološkom situacijom, postavljajući ekonomske probleme u drugi plan. Naravno, postoje protestna okupljanja protiv mjera, ili generalno protivljenja politikama vlada, iako nikada dovoljno omasovljena, a medijski često zanemarena, te se do informacija o njima dolazi preko sadržaja objavljenim na društvenim mrežama. Ali i trenutna situacija može ići smjerom „od lošeg ka gore“. Ekonomske krize su plodno tlo za razvoj ekstremnijih

ideologija, što bi moglo intenzivirati gore spomenutu vezu. Veliko siromaštvo omogućava manipuliranje kolektivnim osjećajima, pogoduje ideološkim obmanama, stimulira intenzifikaciju šovinizma, pa čak dovodi i do destruktivnijih oblika ponašanja, što bi dodatno fragmentiralo dovoljno fragmentirani svijet u kojem se vide obrisi političkoekonomskih savezništava i napetosti konkurentnih imperijalnih sila. S obzirom na to da su takve politike često podrazumijevale neoliberalni model akumulacije kapitala, postojat će i dodatni podsticaji za njihov uspon. Izbor američkog predsjednika Joea Bidena je odstupanje od pravila, pošto su se Trumpovi istupi kontraproaktivno odrazili na njegov izgled za drugi mandat. Mnogo toga je nejasno, ali s obzirom na jačanje ekstremnijih ideologija tokom prethodne decenije, postoji opravdana bojazan za slične scenarije. Kojim smjerom će sve teći, pokazat će dolazeće godine.

A kako se sa svim tim nosi prosječan čovjek? Neoliberalizam je individualizirao državne obaveze, prebacivši ih na pleća pojedinaca. Bilo koji vid socijalne sigurnosti je odbačen i etika individualne odgovornosti je zaživjela, ubacivši dodatnu nesigurnost i neizvjesnost u ljudski život. Polako je postalo jasno da se živi „od plate do plate“, da ne postoji istinska zaštita individua. Paketi pomoći koje ljudi dobivaju tokom pandemije neravnomojerno su raspoređeni, a često i nedovoljni, ili uopće ne postoje. Mnogi su ostavljeni u vakuumu prostora, prepušteni sebi samima, a za protivrječja sistema nema *biografskih rješenja*. Klasne razlike su postale izražajnije nego ikada. Oni koji su imali ušteđevinu ili stabilno radno mjesto, čije su obaveze mogli ispunjavati iz topline svoga doma, pandemiju su osjetili samo kao sužavanje slobode individualnog kretanja; oni koji su oduvijek imali daleko više nego im je trebalo izolirali su se od pandemije u svoja „pozlaćena geta“. S druge strane, stanovništvo koje je već bilo na rubu egzistencije i konstantno vodilo borbu za opstanak mnogo prije nemilih događaja bilo je prinuđeno birati (ako su uopće imali slobodu izbora) između izlaganja virusu i prihoda ili povlačenja u vlastite domove (ako su imali gdje otići) i lišavanja sredstava dostojnih za život. To je pokazalo klasno determiniranu dimenziju dominantnog pandemijskog svjetonazora i poduzetih epidemioloških mjera, jer su one bile odraz skupina koje su mogle priuštiti takav način života (Preston, 2020, 37). Nije bilo ozbiljnijih napora da se svima učine životi ugodnijim. Domaćinstva, svakako od ranije prezadužena, morala su se dodatno zaduživati. Siromašnije zemlje shvatile su da nisu u stanju pružiti ni približnu zaštitu stanovništvu kakvu su pružile bogate zemlje, te je položaj čovjeka u tim okolnostima bio itekako težak, pogotovo u mnogoljudnijim zemljama u

kojima se virus brže širio zbog blizine kontakata. Uslužne grane ekonomije najviše su pogođene, a potrošnja je stala jer je fizički kontakt postao izuzetno nepoželjan. To je potreslo kapitalistički poredak općenito, jer je protok kapitala prekinut ili usporen mjerama koje su provođene, što je polako ostavljalo teške posljedice na ekonomiju. Stimuliranje potrošnje, kao u slučaju prije nešto više od dvanaest godina, bilo je nemoguće zbog mjera fizičke distance. Ipak, oni bogatiji, i pored napominjanja da virus ne poznaje klasne barijere, mogli su napraviti „snažnije brane“ i održati normalnost života na relativno istom nivou. Virus, naravno, ne poznaje klasne razlike, ali raspodjela rizika je suprotna akumulaciji dobara: prvi se akumuliraju na dnu, dok potonji pripadaju onima na vrhu (Beck, 2001, 52).

Postpandemijsko doba, s druge strane, neće biti ništa izvjesnije. Ekonomski problemi pandemije daleko će nadmašiti njeno zvanično trajanje. Novi problemi samo su se pridružili onim dosad neriješenim, u trenutku kada je sistem svakako ulazio u tegobni period. Akumulirane nedaće bit će produbljene, a raspon krize je ogroman. Društvo *tekuće moderne* postat će još potekućenije (Tadić, 2020, 49), a pojedinci će ispaštati u periodu dalje koncentracije krupnoga kapitala. Državni postupci ojačali su poziciju koncerna, koji će iskorištavanjem okolnosti pojedinaca činiti uslove rada još gorim. Potom, čitava generacija, u skladu sa načelima i logikom tržišta usporenog trenutnim dešavanjima, nailazit će na prepreke u pronalaženju adekvatnog zaposlenja, s kojima su se i ranije suočavali. Radno mjesto postat će nestabilnije, a kapital će moći tražiti dodatne zahtjeve. Masa istovjetnih radnika, kao posljedica inflacije diploma, sada neće imati ni priliku prekograničnih putovanja jer su posljedice globalnog karaktera. Konkurencija za „prijem“ u najbolje stojeće zemlje bit će mnogo veća, a takvih zemalja nakon pandemije bit će i manje. A takve tendencije samo će intenzivirati nezadovoljstvo u tim državama i potencijalno jačati desničarske pokrete. Državna potrošnja bit će i dodatno smanjena, posljedice zaduživanja izražajnije, a pojedinačni životi su uobičajeno posljednji prioriteti političkih aktera. Nakon COVID-19 krize svijet definitivno ulazi u novi kapitalistički stadij, u kojem se konstelacije snaga mijenjaju. Od sada, pojam monopola bit će shvaćen u dosta užem smislu te riječi, vjerovatno obojen izražajnijom državnom podrškom.

Kriza je ogolila isuviše nedostataka društvenih okvira u kojima živimo. Ipak, malo je vjerovatno da će doći do značajnijeg otpora. *Društvo pojedinaca*, osim u okvirima statističkih grešaka, ne poznaje kolektivno uporište. Čak i napetosti narasle i eskalirane u masovnijim protestima sistema stišane su i izgubljene u strahovima za zdravlje i umrtvljavanjem

misaonih procesa nastalim još učestalijim konzumiranjem sadržaja *kulturalne industrije* (Adorno & Horkheimer, 1989). Netflix ostvaruje rekordne zarade tokom pandemije. Suočeni sa ograničenom mogućnošću kretanja i povlačenjem u svoje domove, ljudi su vrijeme ispunjavali sadržajima masovne kulture. Distrakcija nastala takvim praksama onemoćava bilo kakav aktivniji angažman, jer su ljudima postali „ugodni kavezi u kojima žive“, što je Herbert Marcuse konstatirao u *Čovjeku jedne dimenzije*. Kada se na sve doda strah od tuđeg fizičkog postojanja kao izvorišta zaraze, virus je doveo do konačnog odvajanja i individualiziranja društva. Ne samo da su se životne biografije povukle u sebe gledajući samo svoja posla, nego se jedinke i fizički izoliraju jedne od drugih, atomizirajući društvo u najbukvalnijem smislu. Nema masovnih protesta u vremenu kada slučajni drugi može predstavljati potencijalnu smrt. Fizička distanca je dovršila socijalno distanciranje, jer je ono postojalo i prije COVID-19 pandemije. Strah neće uskoro nestati, jer će naredne godine biti godine većeg nepovjerenja. Fizička distanca zbog zdravstvene prijetnje samo je radikalizirala postojeće odnose, čineći ljude uistinu samima, s neprestanom mišlju da nešto slično trenutnoj pošasti može u svakom trenutku ponovo da nastane.

4.0 Bolesna težnja za zdravljem: komercijalizacija zdravlja i COVID-19 pandemija

Visokorazvijena modernost porušila je granice koje su bile utemeljene ranijim društvenim organizacijama. Razobličavanje društvenih formi tražilo je nove oblike „ograđivanja“, one koje su krajnosti učinile normalnima. Individualiziranjem modernizacije ljudsko zdravlje podrazumijevalo je neprestano traganje za novim i efikasnijim postizanjem istoga. Od *zdravlja* se prešlo ka *formi*; od utvrđenog stanja – da se mogu normalno obavljati osnovne životne funkcije – prešlo se ka traganju za najboljim sebe. Ali biti u formi znači ne biti svjestan da li je zaista to i ostvareno. To se osjeća, ali se nikada nije sigurno u autentičnost osjećaja; to je utrka koja nema kraja. Napori da se postigne adekvatno zdravstveno stanje sami su patološka dimenzija *potekućenog života* (Bauman, 2011, 77-81). Uključiti se u tržište zdravlja i afirmirati se kroz proizvode koji garantiraju doseganje ciljeva, za koje uostalom niko ne zna gdje se oni nalaze (ni da li uopće i postoje), osnovni je postulat savremene brige o sebi. Farmaceutska industrija eksploatira tu opsesivno-kompulzivnu tež-

nju nudeći proizvode koji su „magična formula“ ozdravljenja. Suplementacija ishrani, zajedno sa lijekovima za saniranje posljedica (koji opet proizvode nove posljedice i stvaraju jedan začarani krug sanacije i prevencije), postaju novi vid osnovnih potreba. Niko ne spominje promjenu životnih navika direktno vezanih za haotični tempo života nametnut društvenom paradigmatom. Uostalom i zašto bi kada je održavanje ove profitabilne „utrke“ višestruko korisno svjetskim elitama. Ne samo što će ljudi svojim takmičarskim duhom biti velik izvor novca farmaceutskom sektoru, oni su ovom patološkom preokupljenošću u nemogućnosti da se obaziru na to šta se dešava oko njih. Problem leži u tome što je ovo, tzv. objektivno, nepristrasno, „znanstveno dokazano“ preventiranje bolesti izuzetno fragilno. Što se danas ispostavi zdravim, sutra je već izvor bolesti ili čak smrtonosno. Ne postoji nikakva garancija sigurnosti, nego je čitava potraga jedna igra slučaja, u kojoj je neizvjesno ko će izabrati pravi (neophodni) preparat. „Magične formule“ su uputstva za doseganje zdravog života. COVID-19 pandemija je podstakla na dalju kupovinu zdravlja oličenu kroz suplementaciju, higijenske materijale i lijekove. Ipak, virus koji varira od blagih simptoma do onih fatalnih napada i uništava već dovoljno uništene organizme, kazuje da je riječ ne samo o virusu. Svakodnevno, latentno uništenje čovjeka zapravo je plod preopterećenog društvenog okruženja, usmjerenog na profit i masovnu proizvodnju/potrošnju.³ Prava priča o zdravlju nakon ovog postaje suvišna.

Distinkcija između radikalnog zahvata u pitanju vođenja zdravstvenih kriza i profitabilnijeg iznalaženja „čarobnog rješenja“ je distinkcija između *horizontalnih* i *vertikalnih* pristupa i programa ovim pitanjima. Naime, pod horizontalnim programima podrazumijeva se unapređenje javnoga zdravstva i općih uslova kojima bi se dovelo do poboljšanja zdravstvene slike opće populacije. S druge strane, vertikalni programi, popularizirani i danas prakticirani od velikih kapitalističkih filantropskih organizacija, podrazumijevaju brzo i efikasno iskorjenjivanje bolesti putem lijekova i vakcina, zanemarujući društvene dimenzije problema nastalih kriza. Rockefellerova Fondacija, početkom dvadesetog stoljeća, u svrhu zaštite kapitalističkih interesa odlučila je ovakvim pristupom isko-

---

³ Stanovništvo Bosne i Hercegovine nikada se istinski nije psiho-fizički oporavilo od ratnih dešavanja. Nekvalitetni uslovi života kao posljedica društvenoekonomskih uslova ne postavljaju se u središte tumačenja i objašnjavanja trenutne stope smrtnosti. S druge strane, političke elite dokazuju svoj „patriotizam“ neprestanim refleksijama na davno „prežvakane“ teme, istovremeno dokazujući svoju nekompetenciju i izopačenost, šaljući poruke svakome ko adekvatno rezonira da je njima uistinu stalo samo do samih sebe.

riješiti određene bolesti. Zaštititi zdravlje radnika neophodnih za kontinuitet akumulacije kapitala, učiniti lokacije prihvatljivijim, te osigurati da skupocjeni troškovi liječenja ne padnu na njihova pleća bili su glavni motivi njihovog djelovanja (Waitzkin i Jasso-Aguilar, 2018). Nisu se obazirali na šire društvene uvjete nastanka tih kriza, niti su težili upuštanju u sanacije „neprofitabilnih bolesti“, onih koje nisu remetile njihove interese. Bill Gates nastavio je sa sličnim praksama, dokazujući to u pristupu krizi ebola ili u tekućoj pandemiji COVID-19. Dotični poduzetnik postao je izuzetno prisutna figura u javnom prostoru u prethodnom periodu, podstičući veliki broj teorija zavjere glede njegovih motiva i umiješanosti u postojeća dešavanja. Ipak, osuđivanje kolektivne paranoje zanemaruje nekoliko bitnih faktora zbog čega ljudi postaju sumnjičavi glede njegovog uplitanja. Insistiranje na vakcinama kao rješenjima podsjeća na njegovu povezanost s farmaceutskom industrijom, od kojih ona itekako profitira (kao u epidemiji ebola virusa); s druge strane, insistiranje na zaštiti prava intelektualnog vlasništva (IPR) dodatno pojačava sumnju u njegove motive.

Gatesov utjecaj na vođenje zdravstvenih kriza je ogroman. Od 2008. najveći je donator Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO) (Birn i Richter, 2018), koja insistira na sličnim rješenjima. Ipak razilaženja postoje, s obzirom na to da je pomenuta organizacija jedan od najglasnijih zagovarača ukidanja patenata na proizvedene COVID-19 vakcine. Ono što je ipak najvažnije spomenuti ogleda se u činjenici da međunarodne institucije slijede, uprkos vlastitoj retorici, jedan profitno orijentiran model zdravstva. WHO je od 1970-ih godina, nakon što je Ronald Reagan zbog svojih ideoloških stavova (naravno proisteklih iz neoliberalnih ideja) uskratio finansijske doprinose UN-u, novčane stimulanse dobivala najviše od Svjetske banke. Od tada, politika ovog UN-ovog ogranka svoje uporište nalazi u vertikalnim programima, u odnosu na dotad one horizontalne (Waitzkin i Jasso-Aguilar, 2018). Međunarodne institucije, umjesto da konsolidiraju svjetski poredak i utemelje ga na ravnopravnim načelima, pod utjecajem svjetskog kapitala nametale su pravila koja su išla u korist trgovini i protoku kapitala. Takvi postupci direktno su dovodili do degradacije životnih uslova, što se ogledalo u smanjivanju ekoloških, profesijskih i sl. barijera. Slabije države koje su uvlačene u sporazume tih institucija gubile su suverenitet glede pomenutih pitanja, čime su činili direktnu štetu vlastitom stanovništvu. Htjele ili ne, morale su sprovoditi reforme predvođene interesima globalnih kapitalista, jer bi u suprotnom snosile sankcije. Prema tome, vršio se jedan vid i kapitalističkog imperi-

jalizma u kojima su se štitili interesi ekonomske elite, koja je koristila državne aparate i finansijsku moć u podvrgavanju međunarodnih institucija.

Kapitalistički imperijalizam je isprepletani odnos teritorijalne logike države i logike akumulacije kapitala u prostoru i vremenu (Harvey, 2003, 29). To je zapravo međupovezana aktivnost političkih i ekonomskih aktera u svrhu širenja i zaštite međusobnog utjecaja, pri čemu je glavni cilj proširiti i osigurati neometane molekularne procese akumulacije kapitala. Iz toga slijedi da su ekonomski interesi oni primarni, a država instrument zaštite tih interesa, što je rezultat monopolizacije i koncentracije tržišta. Neoliberalna doktrina postala je najsofisticiranija forma imperijalizma. Izvlačio se kapital iz siromašnijih zemalja, čineći te zemlje nesposobnima da obezbijede adekvatne usluge socijalne i zdravstvene zaštite. Razoreni zdravstveni kapaciteti poharani su širenjem virusa koji izaziva COVID-19. Kriza zdravstva nije ništa drugo nego rezultat preokupiranosti svjetskih igrača na koncentraciju kapitala i uništavanje konkurencije. Da stvar bude gora, isisavanje kapitala značilo je uporedo i isisavanje kvalitetnog medicinskog osoblja, pri čemu je domicilno stanovništvo prepušteno na milost ili nemilost epidemiološkim, ali i uobičajenim zdravstvenim problemima. U takvim državama manje-više uvijek postoji zdravstvena uzbuna. O slijedu događaja koji su do toga doveli nikada se ne govori u zvaničnim i medijskim izvještavanjima.

Problemi „udaljenih siromašnih“ samo su naizgled tuđi problemi. Neoliberalizam želi sferu države povući u usko područje djelovanja koje se jedino ogleda u kreiranju okvira za neometano odvijanje ekonomskih aktivnosti, oduzimajući joj pravo daljnje intervencije (Harvey, 2005, 2). Takav pristup političkoekonomskim pitanjima doveo je do ukidanja osnovnih mjera socijalne i zdravstvene zaštite, koje su privatizirane i individualizirane. To što su zdravstveni kapaciteti bogatih zemalja u odnosu na „globalni jug“ respektabilni ne znači da su oni uistinu hvale vrijedni. Neoliberalizam je podrazumijevao četiri tačke reforme javnih zdravstvenih sistema, koje su propagirale međunarodne finansijske institucije, a one su se ogledale u mjerama štednje, sveobuhvatnosti zdravstvene zaštite, participaciji u plaćanju lijekova i privatizaciji zdravstvenog sistema (Gaffney i Muntaner, 2018). Prema tome, oni koji su imali novca, bili su u mogućnosti da se liječe u adekvatnim uslovima, srazmjernim njihovim primanjima; s druge strane, oni koji nisu bili u mogućnosti platiti, bili su primorani potražiti usluge u ustanovama nesposobnim za adekvatno pružanje zdravstvenih usluga ili su čak ostajali bez zdravstvene zaštite. Dru-

štvo neizvjesnosti radnoga mjesta vezivalo je osnovno pravo čovjeka na milost ekonomskih kretanja globalnog poretka, bez obzira na to kojem dijelu svijeta pripadao. Ako se najprije govorilo da će privatiziranje javnih usluga poboljšati te usluge i riješiti fundamentalna ekonomska pitanja, a proizveli su situaciju u kojima oni koji nemaju novca osnovne potrepštine percipiraju kao luksuz, onda su mjere štednje, prvenstveno usmjerene na „nepotrebne“ javne izdatke, potpisale smrtnu presudu javnim zdravstvenim kapacitetima. Globalna kretanja kapitala oduzela je i posljednji ozbiljan vid prihoda pomenutim sektorima, jer su poreske olakšice neprestano ostvarivane na prihode bogatih i na djelovanje korporacija, dok se poreska stega povećavala na prihode prosječnog čovjeka (Hartman, 2006, 101; Beck, 2003, 16). Jednom kada su granice za kretnju postale isuviše propusne, moglo se birati mjesto plaćanja poreza u odnosu na mjesto ekonomskih aktivnosti (Beck, 2003, 11), a i preostale poreske zalihe su se nedemokratski raspoređivale na kompenzaciju privatnih dugova,⁴ dok su uporedo elementarne potrebe stanovništvu uskraćivane. Time se šalje poruka da novac poreznih obveznika treba ići samo ka snabdijevanju privatnih interesa. U bogatijim zemljama uslovi javnog zdravstva, uprkos svemu, mogu donekle odgovoriti na zahtjeve pandemije, dok su siromašnija podneblja suočena sa zdravstvenom katastrofom.⁵

5.0 Rizik kao izvorište profita

Društvo rizika prožeto je višestrukim izvorima zarade. Proizvodnja rizika je proizvodnja poslovnih prilika. Oni su *big business* (Beck, 2001, 37), koji omogućava manipulaciju osjećanjima i eksploataciju ljudske patnje. Kao što globalni kapital obnavlja ratom razorena područja u cilju realiziranja vlastitog potencijala, kreirajući okvire za vlastitu reprodukciju

---

⁴ Harvey je govorio o korištenju novca poreskih obveznika u svrhu saniranja bankarskih dugova (Harvey, 2010, 30-31).

⁵ Zdravstveni sistem Bosne i Hercegovine samo je dokazao višedecenijski nerad, korupciju i kriminal koji je još jednom potvrđen tokom pandemije COVID-19. Praćenje dešavanja i pokušaji odgovora na epidemiološku krizu mogu se okarakterizirati tragičnim – komična opravdanja za korištenje neadekvatne opreme spojena su sa tragedijom njihovog korištenja. Ipak, istinski poražavajuće su afere vezane za nabavku medicinske opreme, u kojima je politički vrh preplatio respiratore koji ne mogu poslužiti svrsi, rasipajući se novcem u već dovoljno siromašnoj državi, onim koji je mogao daleko biti efikasnije iskorišten.

ciju, tako prevencija i sanacija rizika, odnosno uopćeno nošenje s njima, vid je stimulacije kolektivne potrošnje. Ne samo da je COVID-19 pandemija pružila prilike finansijskom kapitalu za profitabilnu realizaciju, putem paketa pomoći i kredita za nošenje i izlaz iz trenutne krize, što je uvećalo ionako ogromni globalni dug, ona je otvorila prilike i novim granama industrije. *Tech-firme*, skoro pa imune na trenutne svjetske tokove, bilježe rekordne zarade, dok farmaceutski sektor biva centralna grana svjetske privrede. Epidemiološka kriza, noseći svakodnevno živote, stimulirala je farmaceutske kompanije za proizvodnju vakcina, za koje se tvrde da predstavljaju povratak u neki vid normalnosti. S obzirom na ekskluzivnost rješenja, oni koji uspiju ovladati tržištem (a već je jasno ko su oni), stjecat će ogromne količine zarade. Ipak, taj „trijumfalni marš“ farmaceutskih kompanija kreće se po crvenom tepihu ljudske krvi. U jeku borbe za život, samo je potvrđeno ono što je godinama unazad i *laičkim akterima* bilo jasno – profit je na prvom mjestu.

Velike farmaceutske korporacije također utjelovljuju logiku svjetskog kapitalističkog sistema. Uprkos ubjeđivanjima u iskrenost njihovih aktivnosti usmjerenih na iznalaženje esencijalnih lijekova za ljudske bolesti, samo mali dio novca ide u svrhu istraživanja i iznalaženja pravih rješenja. Mnogi novi proizvodi bivaju potpuno bespotrebni ili beskorisni, a pažnja izvršnih direktora preusmjerena je na finansijske mahinacije i spajanje sa drugim firmama (Lexchin, 2018). Finansijskizacija tržišta ne odnosi se samo na aktivnosti bankarskog sektora, već i deklarativno proizvodne organizacije postaju veliki investicioni fondovi. U svemu tome vodi se bitka za monopoliziranje tržišta i sjedinjenje različitih kompanija ili oblasti privredne aktivnosti. Tako da je pažnja farmaceutskih monopolija usmjerena na diktiranje tržišta, što omogućava manipulaciju cijenama lijekova i na taj način ubiranje profita. Tržišna igra, naravno, nikada ne dovodi do istinskih monopola, tu se prije svega radi o *oligopolijama* (Volerstin, 2005, 48-49), dijeljenju tržišta među najjačim akterima, što omogućava svima stabilnu razinu profita, što se ogleda i u COVID-19 vakcinama. Prema tome, pažnja farmaceutskih kompanija nikada nije usmjerena na ono za što se zalažu – ljudsko zdravlje – već je cilj eksploatacija ljudskih patnji ili komercijalizacija ljudskog zdravlja koja ide na štetu zdravlja. Da je situacija drukčija, prevencija zdravstvenih kriza bila bi zbiljski cilj. Konkretno, u slučaju pandemije COVID-19 čitava porodica koronavirusa bila je zanemarena jer je u tom trenutku bila neprofitabilna, pošto farmaceutske kompanije najbolje žive od „liječenja“ bolesti. Trenutni zdravstveni haos izvrsna je prilika za akumulaciju kapitala.

Ogromne količine higijenske i dezinfekcijske opreme, lijekovi i vakcine omogućavaju povećane razine zarade.

Vakcine su, s druge strane, izazvale mnogo kontroverzi. Veliko nepovjerenje prema njima rezultat je osviještenosti o profitabilnim dimenzijama savremenih zdravstvenih rješenja. Regulacione agencije zadužene za provjeru sigurnosti lijekova pod utjecajem su velikih farmaceutskih kompanija. Taj utjecaj ispoljava se prilivom korporativnog novca u naizgled nepristrasne organizacije (Lexchin, 2018). Takvo stanje stvari samo diskreditira zvanične konstatacije eksperata i državnih zvaničnika glede stavova opće populacije, koji nepovjerenje svrstavaju pod teorije zavjere. Ipak, ovaj rad se ne bavi zbiljnom sigurnošću vakcina, već ukazuje na totalitarne tendencije profitabilno orijentiranog društva, koje cenzurira bilo koji vid propitivanja „zvaničnih istina“. Vakcinacija ide sporijim tokom nego je očekivano. Ipak, koliko god da je nepovjerenje prema vakcinama rašireno, ono nije dominantan trend. Ali čemu vrijedi što nije, kada farmaceutske kompanije i države produžavaju agoniju stanovništva u kojima svojim postupcima doprinose izmicanju lijeka iz njihovih ruku, jer to ide u prilog velikim količinama zarade.

Problemi patenata i tzv. „vakcinacijskog nacionalizma“ centralni su problemi trenutne epidemiološke krize. Napokon iznađeno rješenje, toliko propagirano od dominantnih političkih elita, ne može biti masovno distribuirano, jer su prava na intelektualno vlasništvo očigledno važnija nego ljudsko zdravlje. Insistirajući na njima, postavila se barijera za masovnu proizvodnju vakcina, jer kompanije nisu fizički u stanju proizvesti dovoljne količine vakcina. Kao ulje na vatru, najbogatije države direktno su pregovarale sa proizvođačima, čime su osigurale i više doza za svoje stanovništvo nego je potrebno. Tako je izlaz iz pandemije rezerviran samo za one koji imaju novca, ne mareći za ostatak svijeta koji nije bio ni u mogućnosti razgovarati o nabavci vakcina. Pandemija je pokazala istinitost Marxovih riječi o neophodnosti oslobađanja svijeta od novca i trgovine (Marx, 1989, 83), jer njihova dominacija svjetskim tokovima briše vrijednost ljudskog života. Uz pomoć državnih tijela, prava na patente, uprkos molbama WHO-a, ostaju na snazi, a retorika o „ratu protiv nevijdljivog neprijatelja“ postaje itekako otrcana. Rat ne postoji, s obzirom na to da je jačina riječi pobijeđena snagom djela, koja su pokazala da „svjetski skrbnici“ uistinu skrbe samo za sebe. Međusobno natjecanje sila u „diplomatskim pobjedama“ koje ostvaruju vakcinacijskim donacijama pokazuje da, uprkos ljudskoj tragediji, niti ima, niti se želi napraviti globalni mehanizam nošenja s globalnim opasnostima. Globalitet je izgleda

stanje u kojem se protekcionističkim i partikularnim putevima nastoje riješiti problemi koji se takvim načinima ne mogu izbrisati. Iza svega toga krije se načelo zarade i koncentracije moći, nesvjesni (ili možda ipak svjesni) da će se i njima samima potencijalno obiti o glavu ovakvi postupci. Kao što su nekoć izmještanjem ekološki neprihvatljivih industrija u siromašniji svijet samo iz vida izmjestili zagađenje (jer se čestice vraćaju putevima vjetra), tako će se virus samo prividno staviti pod kontrolu. On će iznova mutirati i dosadašnje rezultate uveliko poništiti. O normalizaciji svjetske ekonomije ne može se ni pričati, kada je jedini odgovor na COVID-19 krizu izolacionizam i povlačenje unutar državnih granica, a što neće prestati dok lijek ne bude ravnomjerno distribuiran.

Kada je u pitanju stanje u bosanskohercegovačkom društvu, tu je prisutna parodija ljudske patnje. Velike etničke vođe, pod isprikom zaštite nacionalnog identiteta koji paradoksalno nikada nisu kreirale (naprotiv, svakodnevno uništavaju bilo kakve izgleda za jedan nacionalan identitet), sistemski su zanemarile egzistencijalne probleme i zdravlje vlastitih naroda čiju dobrobit neprestano potenciraju u javnim diskursima. Nelogičnost i neadekvatnost planskog provođenja mjera i iznalaženja rješenja eskaliralo je u postupku nabavke vakcina, gdje je BiH među zemljama sa najnižom stopom vakcinisanih građana. Posmatranje tragikomičnog opstruiranja, huškačkih retorika i prebacivanja odgovornosti ne samo da je razobličilo bilo koje zablude o funkcionalnosti ustavnog poretka, ono je dovelo u pitanje i moralnu odgovornost „etno-protectora“. Rasplet događaja navodi na stravične zaključke, za koje se istinski želi vjerovati da su rezultat nekompetencije. Etnopartikularizmi, kao legitimacije dugogodišnjeg ugnjetavanja i ismijavanja prosječnog čovjeka, najbolji su način obmane i zavade masa. Nažalost, nadrealna zbilja neće reanimirati isuviše apatično stanovništvo, poslijeratno protjerano u inostranstvo zbog nemara „zaštitnika“, jer je ono zaokupljeno taborskim simbolima zahvaljujući manipulaciji kolektivnim (o)sjećanjima. *Sociocid* u kojem učestvuju trenutni (višedecenijski) politički kreatori daleko prevazilazi opasnosti urušavanja političkog poretka o kojem konstantno bruje, uprkos međunarodnim stavovima. Ali „novi politički primitivizam“ gleda samo svoje interese, jer njima nije bitno bosanskohercegovačko društvo i neki izgledi za bolju budućnost, niti postoji istinska mržnja među ideološkim oponentima. Ona je samo prividna, ali je ipak prepuštena onima koji zbog nje najviše ispauštaju – građanima.

6.0 Zaključak

Instrumentalizacija znanja, proistekla iz profitne paradigme modernog društva, bila je uzročnik neadekvatnog upravljanja procesima modernizacije, koja su kontradiktorno svojim htijenjima proizvela društvo ispunjeno svjetskim rizicima i raspršenim strahovima. U svemu tome centralnu ulogu destabiliziranja globalnog društvenog poretka imala je (neoliberalna) kapitalistička privreda, koja je, deregulirajući ekonomiju, prepustila ljude samima sebi, uporedo proizvedeći prirodne i društvene nestabilnosti zbog svoje preusmjerenosti na akumulaciju kapitala. U jeku COVID-19 pandemije takve prakse ulijevale su dodatnu neizvjesnost u već dovoljno neizvjesno društvo, ne garantirajući stabilnost radnoga mjesta, adekvatnu finansijsku pomoć, ali ni ravnomjernu podršku i zdravstvenu skrb. Umjesto toga, države su pomagale krupnome kapitalu i još jednom svoju pažnju usmjerile na zaštitu partikularnih interesa. COVID-19 pandemija postala je iznova demonstracija svjetske hipokrizije.

Komercijalizacija zdravlja i reformiranje zdravstvenih sistema u svrhu protoka i akumulacije kapitala samo su proširili intenzitet pandemije. Nepostojanje napora da se podare životni uslovi čovjeka, svođenje zdravstvene zaštite na trgovinski odnos, u kojem je mogu priuštiti samo oni koji imaju novca da je kupe, sistematsko zanemarivanje javnih zdravstvenih kapaciteta te insistiranje na eksploataciji rizika i profitiranju na ljudskim tragedijama doprinosili su većoj smrtnosti i nekontroliranosti COVID-19 virusa. Društvo koje tako licemjerno ističe solidarnost i poziva na strpljenje, u toku epidemiološke krize odlučilo je koncentrirati COVID-19 vakcine, hvaljeno rješenje za trenutne nedaće, u nekoliko najbogatijih država, ne mareći u potpunosti za sudbinu ostatka svijeta. Trenutna padnemija potvrdila je da u savremenom društvu ne postoji ništa drugo nego li interes i želja za koncentracijom kapitala; pandemija je potvrdila da je neophodna promjena društvene paradigme želi li se iskreno ostvariti solidarna i harmonična globalna zajednica.

U konačnici, trenutna dešavanja ukazala su na nepripremljenost jednodimenzionalno oblikovanog globalnog doba da pristupa globalnim problemima. Izolacionističke politike, povezane sa društvenim državnoekonomskim nadmetanjima, obrnuli su listu prioriteta i postavili svoje geopolitičke interese u prvi plan. Dokazana je kontradikcija svih globalnih procesa, u kojima ne postoji istinski formirana globalna svijest, već partikularizmi koji eksploatiraju globalnu povezanost. U narednim godinama teško da će išta biti bolje, jer dok god ideologija globalizma vodi procese

globalizacije, ona će uvijek podvrgavati „blizinu svijeta“ posebnim interesima. U svjetskom kapitalističkom društvu nikome nije u interesu harmoničan svijet, osim onaj u kojem je monopolizirano tržište. Prema tome, bez obzira na stepen ljudskih nedaća, istinska volja za njihovo rješavanje neće postojati, osim ako one svojim nestajanjem dodatno ne porobe već dovoljno porobljenu civilizaciju.

BIBLIOGRAFIJA

1. Adorno, T. i Horkheimer, M. (1989): *Dijalektika prosvjetiteljstva (Dialectic of Enlightenment)*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.
2. Bauman, Z. (2011): *Tekuća modernost (Liquid Modernity)*. Zagreb: Naklada Pelago.
3. Bauman, Z. (2006): *Liquid Fear*. Cambridge: Polity Press.
4. Beck, U. (2001): *Rizično društvo (The Risk Society)*. Beograd: „Filip Višnjić“.
5. Beck, U. (2003): *Što je globalizacija? (What is Globalization?)*. Zagreb: Vizura.
6. Blakeley, G. (2020): *The Corona Crash*. London: Verso.
7. Birn, A.-E. i Richter, J. (2018): *U.S. Philantropocapitalism amd the Global Health Agenda: The Rockefeller and Gates Foundation, Past and Present*. U: Waitzkin, H. i dr. (2018): *Health Care Under the Knife*. New York: Monthly Review Press.
8. Domhoff, G. W. (2013): *Who Rules America? The Thriumph of Corporate Rich*. University of California, Santa Cruz.
9. Gaffney, A. i Muntaner, C. (2018): *Austerity and Healthcare*. U: Waitzkin, H. i dr. (2018): *Health Care Under the Knife*. New York: Monthly Review Press.
10. Giddens, A. (1998): *Posledice modernosti (The Consequences of Modernity)*. Beograd: „Filip Višnjić“.
11. Hartmann, M. (2006): *The Sociology of Elites*. New York: Routledge.
12. Harvey, D. (2003): *New Imperialism*. New York: Oxford University Press.
13. Harvey, D. (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.

14. Harvey, D. (2010): *The Enigma of Capital*. New York: Oxford University Press.
15. Harvey, D. (2020): *The Anti-Capitalist Chronicles*. London: Pluto Press.
16. Keshavjee, S. (2014): *Blind Spot: How Neoliberalism Infiltrated Global Health*. California: University of California Press.
17. Lenjin, V. I. (1975): *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma (Imperialism: The Highest Stage of Capitalism)*. Sarajevo: Svjetlost.
18. Lexchin, J. (2018): *The Pharmaceutical Industry in the Context of Contemporary Capitalism*. U: Waitzkin, H. i dr. (2018): *Health Care Under the Knife*. New York: Monthly Review Press.
19. Marx, K. (1978): *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. U: Tucker, C. R. (ur.) (1978): *The Marx-Engels Reader*. London: W. W. Norton & Company.
20. Marx, K. (1989): *Prilog jevrejskom pitanju (On the Jewish Question)*. U: Marx, K. i Engels, F. (1989): *Rani radovi (The Early Works)*. Zagreb: Naprijed.
21. Preston, J. (2020): *Classed Practices: Pandemic Preparedness in the UK*. U: Preston, J. i Firth, R. (2020): *Coronavirus, Class and Mutual Aid in the United Kingdom*, Palgrave MacMillan.
22. Tadić, T. (2020): *Biti na vulkanu civilizacije: Ulrich Beck, Anthony Giddens i Zygmunt Bauman o ontološkoj (ne)sigurnosti (Being on the Volcano of the Civilization: Ulrich Beck, Anthony Giddens and Zygmunt Bauman on the Ontological (In)Security)*. *Sophos*, 13(1), 27-52.
23. Volerstin, I. (2005): *Uvod u analizu svjetskog sistema (World-Systems Analysis: An Introduction)*. Cetinje: OKF.
24. Waitzkin, H. i Jasso-Aguilar, R. (2018): *Imperialism's Health Component*. U: Waitzkin, H. i dr. (2018): *Health Care Under the Knife*. New York: Monthly Review Press.